

Alkon olemassaolo

MATTI VIRTANEN

Tutkimusprofessori Jussi Simpuran tässä YP:n numerossa julkaistavan analyysin perusajatusta soveltaen ja laajentaen: jonkin instituution tärkein ja samalla tavallaan näkymättömin vaikutus on sen olemassaolo. Edelleen: olemassaolon vaikutus on sitä suurempi ja samalla näkymättömämpi, mitä kauemmin tuota olemassaoloa on kestänyt.

Oy Alkoholiliike Ab, sittemmin Alko Oy, tulee pian olleeksi olemassa 80 vuotta. Monopolin myymälät avattiin ensi kerran 5. huhtikuuta 1932 klo 10 (mistä syntyy kuuluisa lukusarja 543210).

Monopolin ja sen saaman luonteen syntyä ei voi ymmärtää ilman vuoden 1918 sisällissotaa, vuonna 1907 eduskunnassa hyväksyttyä ja 1919 voimaan astunutta kieltola-
kia ja sen synnyttämän salakuljetetun spriin tuottamaa erittäin märkää ajanjaksoa. Monopolista tehtiin mahtava keskusvirasto, johon keskitettiin lähes kaikki alkoholin valmistuksen, tuontiin, myyntiin ja valvontaan liittyvä. Sen päätehtäväksi tuli kontrolloida epäluotettavien kansanosien, lähinnä kaupunkien työväestön juomiskäyttäytymistä – maaseutu pidettiin kuivana. Valvontatoimintansa pohjaksi ja tueksi monopoli alkoi nopeasti kerätä monipuolisia tilastoja, ja näin kertyvän asiantuntijatiedon välityskanavaksi perustettiin 1936 Alkoholiliikkeen Aikakauskirja, sittemmin Alkoholipolitiikka-lehti.

Alkon kaikkea kontrolloiva ote vielä kiristyi 1940-luvulla, kun sota-ajan säännöste-
lykokemusten siivittämänä käyttöön otettiin yksilökohtaisesti valvova ostajaintarkkailujärjestelmä. Alkon pitkäaikainen pääjohtaja Heikki Koski kuvaa toisaalla tässä numerossa elävästi, kuinka suunta alkoi kääntyä 1950-luvulla. Taloon tuli innokas nuori johtaja Pekka Kuusi, joka alkoi käydä viinapulman kimppuun modernin yhteiskuntatutkimuksen menetelmin.

Kuusen toimesta monopolin sisään luotiin alkoholipoliittinen tutkimuslaitos ja sen rinnalle Alkoholitutkimussäätiö, jota johtamaan kiinnitettiin lahjakas tutkija Kettil Bruun. Rinnalla kehitettiin myös biolääketieteellistä tutkimusta. Kuten Leena Warsell myös tässä numerossa kuvaa, Bruunin – ja sittemmin Klaus Mäkelän – johdolla suomalainen alkoholitutkimus nousi ensin suomalaisen yhteiskuntatutkimuksen etujoukoksi ja pian kansainväliseen maineeseen. Alkoholipolitiikan perusfilosofiaksi alkoi kiteytyä kokonaiskulutuksen rajoittaminen hintapolitiikalla ja saatavuuden säätelyllä.

Mitä tutkimustiedolla saatiin alkoholipolitiikassa aikaan? Kärjistäen voi sanoa, että asiantuntijatiedon perustelevana kyettiin vähitellen purkamaan monopolin alkuperäiset holhoavat muodot. Ensimmäisen 1950-luvulta alkaen poistettiin ostajaintarkkailujärjestelmä, 1960-luvun lopulla maaseutu sai Alkon myymälänsä ja keskiolut siirrettiin elintarvikeliikkeisiin ja tuhansiin keskiolutbaareihin. Tästä johtunut alkoholin kulutuksen nopea kasvu pysäytti uudistukset 1980-luvulle asti.

Kuten Heikki Koski avauksessaan kuvaa, tultuaan Alkon pääjohtajaksi 1982 hän päätti jatkaa ”maltillisesti pienin askelin, mutta määrätietoisesti väljempään ja vapaampaan suuntaan”. Tiskimyymäloistä alettiin siirtyä valintamyymäloihin, kun kokeilut osoittivat, että valintamyymälat monipuolistavat ja miedontavat kulutusrakennetta eivätkä sannotavasti kasvata kokonaiskulutusta. Hintamuutoksilla saatiin keskiolut 1990-luvun

taitteessa nopeasti syrjäyttämään A-oluen valta-asema ja näin oluenkulutuksen rakente mietonemaan.

1990-luvun alkupuolella edessä olivat ETA- ja EU-jäsenyysneuvottelut, joissa koko monopolin asema oli uhattuna. Heikki Koski kuvaa artikkelissaan, kuinka perusteellisesti Alkossa valmisteltiin eri vaihtoehtoja. Nopeasti kävi selväksi, ettei monopolin kaikkia osia kyetä säilyttämään, mutta vähittäismyyntimonopolista pyritään pitämään kiinni. Kun valmistelut olivat loppusuoralla, Heikki Koski ilmoitti yllättäen eroavansa:

”Yhteiskuntapolitiikka-lehdessä 1/2011 minun toivottiin joskus kertovan, miksi yllättäen erosin Alkon pääjohtajan tehtävästä vuonna 1994... Ajoin vaihdoksen niin, että eroaisin pääjohtajan tehtävistä 1. syyskuuta 1994, jolloin EU-ratkaisut olisivat asiallisesti suoritettut ja jolloin arvelin myös uuden alkoholilainsäädännön olevan valmiina. Koska oli tärkeää, että uusi johto ehtisi ajoissa valmistelevaan Alkon yritysstrategiaa uudessa tilanteessa, pyysin kirjeelläni jo 11. marraskuuta 1993 eroa Alkon pääjohtajan tehtävästä syyskuun alusta 1994 lukien. Olin aikanaan luvannut Pekka Kuuselle olla pääjohtajana kymmenen vuotta; ETA- ja EU-valmistelujen vuoksi toimikauti venyi kuitenkin kahdeksitoista vuodeksi. Eroni tuli kaikille täytenä yllätyksenä, ja hyvä niin.”

Heikki Kosken ero seurasi Alkossa varsinainen myllerrysten kausi, jota Leena Warsell on väitöskirjassaan (Perikato vai uuden alku? 2005) ansiokkaasti kuvannut. Vuonna 1996 alkoholipoliittinen tutkimus ja Alkoholipoliitiikka-lehti siirrettiin Stakesiin, biolääketieteellinen alkoholitutkimus KTL:ään. Vuonna 1998 Alkoholipoliitiikka laventui Yhteiskuntapolitiikaksi, ja Stakesin ja KTL:n fuusion myötä nämä kaikki toiminnot ovat nyt THL:ssä, vaikka hieman supistettuina. Ja ehkä asiantuntijatiedon luomisen ja välittämisen on syytäkin olla hiukan etäämmällä operatiivisesta toiminnasta.

Lopulta EY-tuomioistuin teki 1997 päätöksen, joka ratkaisi itse monopolin kohtalon. Päätöksen mukaan monopolit voidaan EU:ssa sallia, jos ne perustuvat kansanterveydellisiin syihin ja eri maiden tuotteita kohdellaan samoin säännöin. Päätöksen tultua sosiaali- ja terveysministeriö toimi nopeasti: vanhasta suurkonsernista jäi jäljelle vain vähittäismyyntimonopoli – kuten Ruotsissa ja Norjassakin.

Onko tämä paljon vai vähän? Jussi Simpura nostaa artikkelissaan kriittisen kysymyksen:

”Kaikissa Pohjolan monopolimaissa voisi kuitenkin kysyä, miten perusteellisesti on asiantuntija-organisaatioissa uskallettu arvioida, kuinka tehokasta monopolijärjestelmän harjoittama saatavuuden rajoittaminen on, kun monopolit tosiasiaassa kattavat vain ehkä kolmanneksen alkoholin kokonaiskulutuksesta.”

Totta, suuri osa alkoholista kulutetaan nykyisin elintarvikeliikkeistä myytynä keskiolueina ja vastaavina mietoina juomina. Silti väkevien ja viinien myynnin säilyttämisellä monopolin yksinoikeutena voi edelleen väittää olevan merkitystä, ja kestävää sellaista – Jussi Sipurin omaan perusteisiin nojautuen.

Tärkeintä on vähittäismyyntimonopolin *olemassaolo*. Ensinnäkin julkinen monopoli on tehokas keino minimoida aggressiivinen kilpailu ja markkinointi nimenomaan väkevien juomien kaupassa, jossa tuottopotentiaali on periaatteessa kaikkein suurin. Toiseksi monopolin olemassaolo kertoo, että väkevät juomat ja viinit eivät tänäänkään ole tavanomaista päivittäistavaraa, vaan riskipitoisia aineita, joiden myynti on syytäkin keskittää erikoisliikkeisiin, joissa asiallinen valvonta (ei myyntiä päihtyneille eikä alaikäisille) kuuluu erityisosaamisalueeseen.

Kolmanneksi ja ehkä tärkeimmäksi: systeemillä on kansan täysi tuki. Keskioluen ja sen vahvuisten juomien myynnin elintarvikeliikkeissä on kyselytutkimusten mukaan tällä vuosituhanella hyväksynyt noin 85 prosenttia kansalaisista. Vielä suurempi enemmistö eli noin 90 prosenttia (!) on yhtä pitkään ollut sitä mieltä, että väkevien juomien myyntioikeus kuuluu yksin Alkolle.